

Épigraphie grecque et latine 2014-2015

Économie et métrologie : du monde grec au monde romain

Véronique Chankowski (Lyon 2)
La fixation des prix dans le monde grec hellénistique face à l'influence romaine : du marchandage à la mesure ?

Carla Cioffi (Freiburg & Rome)
Unconventional tools for ancient History: tables of measure (sekomata) between the Roman and the Greek world

Charles Doyen (Louvain)
De la mine à la livre : intégration des systèmes métrologiques et monétaires grecs dans la sphère romaine

**Mardi 16
décembre
2014
15h-18h**

Salle Reinach
4e étage

MSH MOM
7 rue Raulin - Lyon 7e

De la mine à la livre

Intégration des systèmes métrologiques et monétaires grecs dans la sphère romaine

Charles DOYEN
F.R.S-FNRS / UCLouvain

Le décret athénien sur les poids et mesures

ΔΙΗΤΟΕΜΤΕΙΡΑΙΡΙΗΠΟ.....Ε.....
 ΝΑΧΘΗΙΟΚ.ΕΚΤΗΜΕΝΟΣΤΟΜΕΤΡΟΝΕ.....
 ΕΜΦΙΣΘΗΤΗΣΑΝΤΟΣΠΕΡΙΤΟΥΜΕΤΡΟΥ.....
 ΑΡΧΟΝΤΕΣΕΠΙΤΗΝΔΗΜΟΣΙΑΝΤΡΑΠΕΖΑΝΤΟΤΗΙΩΙ.....
 5 .ΟΚΗΡΥΞΙΜΩΝΑΛΟΓΟΝΕΑΝΔΕΟΙΚΕΤΗΣΜΑΣΤΙΓΟΥΣΘΩΠΕ.....
 ΑΡΑΝΙΖΕΤΩΑΝΕΑΝΔ.ΟΙΑΡΧΟΝΤΕΣΜΥΣΥΝΕΠΙΣΧΥΔΣΙΤΟΙΕ.ΙΔΙΩΤΑΙΣ.....
 ΗΒΟΥΛΗΟΙΕΣΑΚΟΣΙΟΙ.ΑΙΔΕΑΡΧΑΙΑΙΣΟΙΝΟΜΟΙΠΡΟΣΤΑΤΤΟΥΣΙΝΠΡΟΣΚΑΤΕΣΚΕΥΑΝ
 ΣΥΜΒΟΛΑΣΗΚΔΜΑΤΑΠΟΙΣΑΜΕΝΑΙΠΡΟΣΤΕΤΑΥΓΡΑΚΑΙΤΑΞΗΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΝ.ΠΑΖΕΤΩ
 ...ΟΠΔΑΟΥΝ.ΑΣΤΡΕΝΤΗΙΑΓΟΡΑΙΝΕΝΤΟΙΣΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΙΣΗΤΟΙΣΚΑΙΤΗΛΕΙΟΙΣΗΟΙΝΩΣΙΝΗΕΠΟ
 10 .ΡΗΣΘΑΙΤΟΙΣΜΕΤΡΟΙΣΚΑΙΤΟΙΣΣΤΑΘΜΟΙΣΤΟΥΤΟΙΣΜΕΤΡΟΥΝΤΑΣΠΕΝΤΑΓΑΥΓΑΡΤΟΙΑΥΤΩ
 .ΡΔΙΚΑΙΜΕ.ΕΤΙΕΞΕΣΤΩΝΚΔΕΜΙΑΙΑΡΧΗΙΡΓΗΣΘΑΙΜΗΤΕΜΕΤΡΑΜΗΤΕΣΤΑΘΜΙΑ
 .ΗΔΕΒΛΑ=ΤΤΩΤΟΥΤΩΝΕΩΝΔΕΤΙΣΠΟΙΗΣΗΤΩΝΑΡΧΟΝΤΩΝΗΜΕΠΑΝΑΓΚ.ΖΗ
 .ΤΟΙΣΠΟΛΕΙΝΟ.ΕΙΛΕΤΩΙΕΡΑΕΤΗΙΔΗΜΗΤΡΙΑΙΤΗΚΟΡΗΙΔΡΑΧΜΑΣΧΙΑΙΑΣΚΑΙΕΣΕ
 .ΤΟΥΑΠΟΓΡΑΦΗΤΗΣΟΥΣΙΑΣΠΡΟΣΤΟΥΤΟΤΟΑΡΓΥΡΙΟΝΑΘΗΝΑΙΔΝΤΩΙΒΟΥΛΟΜΕΝΩΙΟΙ
 15 .ΚΤΥ...ΝΙΣΟΥΝ.Ε.Ι.ΚΑΙΕΞΕΤΑΞΕΙΝΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΑΙΕΙΣΤΟΝΛΟΙΠΟΝΧΡΟ
 .ΑΙΕΠΙΜΕΛΕΙΣΘΑΙΤΗΝΒΟΥΛΗΝΤΟΥΣΕΞΑΚΟΣΙΟΥΣΤΗΝΑΕΙΒΟΥΛΕΥΟΥΣΑΝΕΝΤΩΙΕΚΑ
 .ΤΡΑΙΔΝΙΜΗΝΙΟΠΔΕΜΗΘΕΙΣΤΩΝΠΟΛΟΥΝΤΩΝΤΗΩΝΩΝΟΥΜΕΝΩΝΑΣΥΜΒΑΝΤΩΙΜΗΤΡΩ
 .ΡΕΣΤΑΘΜΩΙΧΡΗΤΩΙΑΛΛΑΛΙΚΑΙΟΙΣΤΟΥΣΔΕ.ΠΔΟΥΝΤΑΣΠΕΡΙΚΑΣΕΗΡΑΣΚΑΙΑΜΥ
 .ΑΛΑΣΚΑΙΗΡΑΚΛΕΩΤΙΚΑΡΥΑΚΑΙΝΩΝΟΥΣΚΑΙΚΑΣΤΑΝΑΙΑΙ=ΑΙΚΥΑΜΟΥΣΑΙΓΥΠΤΟΥ
 20 .ΑΙΦΟΙΝΙΚΟΒΑΛΑΝΟΥΣΚΑΙΕΙΤΙΝΑΑΛΑΤΡΑΓΗΜΑΤΑΜΕΤΑΤΟΥΤΩΝΠΔΕΙΤΑΙΚΑΙΘΕΡΜΟΥΣ
 .ΙΚΙΛΛΑΣΚΑΙΠΥΡΗΝΑΣΠΔΕΙΝΜΕΤΡΩΙΧΡΟΥΝΤΡΑΠΟΥΝΤΑΣΙΤΗΡΑΗΝΗΧ.ΙΝΙΚΙΑΤΡΙΑΠΔΟΥ
 ΑΣΤΗΧΟΙΝΙΚΙΤ.ΑΥΤΗΚΟΡΥΣΤΗΙΕΚΟΥΣΗΙΤΟΜΕΛ..ΘΩΝΔΑΚΤΥΛΩΝΠΕΝΤΕΤΟΔΕΠΛΑΤΟΣΤΟ.Χ
 ΟΥΣΔΑΚΤΥΛΟΥ.ΟΜΟΙΟΣΔΕΚΑΙΤΟΥΣΠΔΟΥΝΤΑΣΤΑΣΤΕΑΜΥΓΔΑΛΑΣΤΑΣΧΑΔΡΑΣΥΑΡΤΑΣΔ
 .ΦΑΤΟΥΣΚΑΙΤΑΣΥΣΧΑΔΑΣΠΔΕΙΝΧΟΙΝΙΚΙΚ..ΥΣΤΗΙΔΥΠΛΑΣΙΟΝΙΕΣΡΡΟΓΕΡ
 25 .ΧΕΙΛΟΣΓΡΙΩΝΗΜΙΔΑΚΤΥΛΩΝΚΑΙΧΡΗΣΘΑΙΑΥΤΟΥΣΧΟΙΝΙΣΕΥΑΙΝΑΙΣΕΑΝ
 .ΛΗΙΗΓΕΡΩΙΑΓΓΕΙΩΙΑΜΥΓΔΑΛΑΣΧΑΔΡΑΣΕΙΛΜΑΣΠΡΟΣΦΑΤΟΥΣΗΙΣΧΑΛ
 .ΟΝΗΜΕΔΙΜΝΟΝΣΙΤΗΡΟΝΕΑΝΔΕΝΕΑΤΤΟΝΙΡ...ΑΓΓΕΙΩΙΑΡΧΗΥΦΗΝΑΝΤ
 .ΤΕΕΝΟΝΤΑΡΑΧΡΗΜΑΛΟΚΗΡΥΓΓΕΤΩΚΑΙΤΗΝ...ΜΗΝΕΙΣΑΓΕΤΩΠΙΤΗΝ
 .ΓΖΑΝΚΑΙΤΟΑΓΓΕΙΟΝΚΑΤΑΚΟΠΤΕ...ΔΑΓΕΤΩΔΕΚΑΙΜΗΝΑΝΕΥΠΟΡΗΣΕΤΕ
 30 .ΜΑΣΕΚΑΤΟΝΤΡΙΑΚΟΝΤΑΚΟΚΤΩΠΡΟΕΤΑΣΤΑΘΜΙΑΤΑΕΝΤΩΙΑΡΓΥΡΟΚΟΠΓΑΗ.ΑΙ
 .ΝΝΕ...ΦΑΝΗΦΟΡΟΥΔΡΑΧΜΑΣΔΕΚΑΔΥΟΚΑΙΠΔΕ...ΔΣΑΝΠΑΝΤΕΣΤΑΛΛΑΕΑΝΤΑΥ
 .ΤΗΜΝΑΙΟΔΗΜΟΣΑΠΡΟΣΑΡΓΥΡΙΟΝΔΙΑΡΡΗΔΗΝΕΙΡΗΤΑΙΠΟΛΕΙΝΙΣΤΑΝΤΕΣΤΟΝΠΗΧΥΝΤΟΥΖΥΓ
 .ΡΟΠΟΝΑΓΟΝΤΑΤΑΣΕΙΚΑΤΟΝΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΔΙΑΧ...ΣΤΟΥΣ...ΟΡΟΥΤΟΔΕΠΕΝΤΑΜΝΥΝ
 .ΟΡΙΚΟΝΕΧΕΤΟ...ΤΗΝΕΜΠΟΡΙΚΗΜΝΑ.ΙΟΙΩΣΙΟΡΡΟΠΟΥΤΟΥΠΗΚΕΩΣΓΙΝΟΜΕΝΟΥΑΓΗΙΕΜΠΟΡ
 35 .ΝΑΣΕΤΩΔΕΤΑΛΑΝΤΟΝΤΟΕΠΟΡΙΚΟΝ...ΩΡΟΠ...Ν...ΕΜΠΟΡΙΚΑΣΠΕΝΤΕΟΠΔΣΚΑΙΤΟΥ
 .ΟΡΡΟΠΟΥΤΟΥΠΕΝΕΣΓΙΝΟΜΕΝΟΥΑΓΗ.ΕΝΠΟ...ΟΝΤΑ...ΝΑΣΕΜΠΟΡΙΚΑΣΠΕΝΤΕ
 .ΝΦ.ΝΑΠΑΝΤΑΤΟΙΣΕΝΤΩΙΕΜΠΟΡΙΩΙΣ.ΤΟ...ΑΙΣΡ.Ο.Ο...ΔΕΔΙΑΜΕΝΗΕΙΣΤΟ
 .ΧΡΟΝΟΝΤΑΤΕΜΕΤΡΑΙ.ΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΠΑΡΑΔΟ...ΑΘΕΣΤΑΜΕΝΟΝΕΠΙ
 .ΤΗΝΤΩΝΜΕΤΡΩΝΚΑΙΤΩΝΣΤΑΘΜΩΝΔΙΩΔΡΟ...ΘΕΟ...ΛΟ...Α...ΔΙΤΕΕΝΤΗΙΣΚΙΑΔΙΚΑΟ
 40 .ΝΩΙΔΗΜΟΣΙΩΙΚΑΙΤΩΙΕΜΠΕΙΡΑΙΕΜΕΤΑΤΟΥ...ΟΥΕ...ΕΛΕΥΣΙΝΟΥΤΟΙΔΕ
 ΣΥΝΗΡΕΤΩΣΑΝΔΙΟΝΤΕΣΣΗΚΔΜΑΤΑΤΩΝΕΚ...ΡΩΝΧ...ΟΝΩΝΤΑΙΣΤΕΑΡΧΑΙ...ΤΟ
 .ΟΙΣΠΑΣ...ΟΙΣΔΕΟΙ...ΝΟΙΣΜΗΕΣΟΥΣΙΑΔΕΧΟΝΤΕΣΗΝΤΟΠΘΕΝΗΜΗΤΕΣΘΕ.ΦΕΡΩΝ
 .Ν...ΤΕΣΚΕΥΑΣΜΕΝΩΝΙΚΩΝΠΑΝΗΝΤΩΝΜΟΛΥΒΔΚΡ...ΚΩΝ.ΤΩΝΓΕ...ΩΤΩΝ
 45 .ΕΑΝΔΕΕΙΚΑΝΑΡΓΥΡΙΟΝΠΡΑΤΤΩΝΤΑ...ΝΖΑ.Ι.ΩΩ...ΩΝ...ΟΜΩΔ...ΤΗΙ
 .ΙΝΕΞΕ...ΟΙΤΟΙΣΧΡΕΙΑΝΕΧΟΥΣΙΝΑΛΛ...ΟΝΜΕΝΕΝΤΕΣ...ΑΝ
 .ΖΟΝΤΩ...Ο...ΡΡΥΤΑΝΕΙΣΚΑΙΟΣΤΡΑΤΙ.ΟΣΟΣ...ΘΕΠΙΟΠΑΜΑΣΤΙΓΟΥΝΤΕΣΚΑΙΚΟΑ
 .ΕΣΤΑΤΑΡΑΛΣΙΑΝΤΟΥΔΙΚΗ.ΤΟΣΤΟΝΛΕΧΠΕ...ΟΚΑΘΕΙΣΤΑΜΕΝΟΧΕΠΙΜΕΛΙ
 .ΣΤΟΝΔΕΝΕΛΕΥΣΙΝΙΟΤΗΙΕΡΟΦΑΝΕΥΣ...Θ...ΤΑΜΕΝΘΑ..ΑΞΕΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝ
 .ΕΠΙΤΗΝΠΑΝΑΓΥΡΙΝΗΜΕΤΑΓΑΡΔΙΩΤΩΓΑ.Ο...ΜΟΣ.ΙΑΕΙΤΟΙΣ...Ο.Α.ΤΟΥΥΚΑΣ
 50 .ΝΟΙΣΔΗΜΟΣΙΟΙΣΙΕΤΑΝΑΓΓΡΑΦΗΣΑΛΛ.ΤΑ...ΕΑΝΔΕΤΙΜΗΠΑ...ΝΕ
 .ΘΩΣΑΝΥΠΟΤΩΝΤΕΤΑΓΜΕΝΩΝΕΠΑΥΤΟΥΣΚΑΤΑΤΟΥΝΦΙΣΜΑΚΑΙΔ
 .ΘΩΑΝΤΙΤΩΝΑΠΟΔΡΜΕΝΩΝ.Τ.Α...ΛΕΣΩΘΣΑΝΔΕΚΑΙΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ...ΣΤΟ
 .ΙΩΔΑΝΑΡΑΛΛΑΒΟΣΙΚΕΠΑ.Α...ΑΤΑΒΑΛΩΝΤΑΙΜΗΞΕ...ΦΑΥ.Ο
 .ΕΡΑΝΑΙΤΟΥΡΓΙΑΝΟΕΤΩΝ...ΤΡΟΠΟΛΙΝΣΗΚΔΜΑΤΑΤΟΥΤ...ΕΜΠΟΡΙΟΥ
 55 .ΥΚΑΙΔΕΚΑΜΝΟΥΚΑΙΔΙΩΟΥ...ΗΜΝΑΙΟΥΚΑΙΤΑ.ΤΗΝΟΡΟΥΚΑΙΧΟΟΣ
 ΑΝΔΕΤΙΣΑΛΙΣΚΗΤΑΙΚΑΚΟΥΡΓΩΝΕΠΙΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΕΜΕΛ
 .ΙΚΑΙΕΝΕΛΕΥΣΙΝΙΚΑΙΕΜΠ...ΙΚΑΙΕΝΑΚΡΟΠΟΛΕΙΑΝΤΕΑΡΧΩΝΕΑΝΤΕ
 ΑΝΤΕΕΝΜΟΣΙΟΣΙΝΟ.ΟΣΗΣΠΟΤΩΝ.ΩΙΤΩΙΚΕ...ΕΝΔΙΠΕΡΙΤΗΣΤΑΝΚΑΚΟΥΡΓΩΝ
 ΕΠΙΜΕΛΕΙΣΘΩΔΕΚΑΙ...ΟΥ...ΕΞΑΡΕΙΟΥΠΑΓΟΥΚΑΙΤΟΝΚΑΚΟΥΡΓΟΥΝΤΑΠΠΕ
 60 .ΛΑΣΕΤΩΚΑΤΑΤΟΥΣΕΝΤΩ...ΚΑΚΟΥΡΓΩΝΚΕΙΜΕΝΟΥΣΝΟΜΟΥΣΑΝΑΓΡΑΦΑΙΔΕΤΩ.ΤΟ
 .Α...ΣΤΗΛΑΣΙΟ...Α...ΟΣΤΑΜΕΝΟΝΑΝΔΡΑΕΠΙΤΗΚΑΤΑΣΚΕΥΗΝΤΩΝ
 .ΑΩΜΩΝΚΑΙΣΤΗΣΑΙΕΝΤΟΙΣΟΙΚΟΙΣΕΝΟΙΣΚΑΙΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΕΙΤΑΙ
 ΕΚΤΟΥΕΤΟΥ
 ΣΔΕΑΡΧΟΝΤΑΣΧΡΗΣΘ.ΤΩΙΑΥΤΩΙΜΕΤΡΩΙΚΕΧΡΑΠ.ΙΕΝΩΤΩΙΧΑΡΑΚΤΗΡΜΟΛΥ
 65 .ΩΠΡΟΣΤΟΝΕΝΤΗΣΚΙΑ...ΗΠΛΕΙΟΝΠΡΑΤΤΟΜΕΝΟΥΣΤΡΙΩΘΑΟΥΧΡΗΣΘΑΙΔΕΤΑ
 ΑΣΑΡΨΑΣΤΟΙΣΠΡΟΣΣΦΑΓΙΣΜΕΝΟΝΜΕΤΡΟΣΕΑΝΗΤΙΣΤΩΙΡΩΔΟΥΝΤΩ
 ΣΦΑΓΙΣΤΩΙΜΕΤΡΩΙΧΡΗΤΑΙ

PARS II. INSCRIPTIONS ATTICAE.

CL. I. ACTA SENATUS ET POPULI RMC.

CIG I, 123 =
 IG II², 1013

Le décret athénien sur les poids et mesures

*SEG XXIV, 147 =
Athenian Agora XVI, 322*

Le décret athénien sur les poids et mesures

Αἱ δὲ ἀρχαὶ αἷς οἱ νόμοι προστάττουσιν πρὸς τὰ κατεσκευασ[μένα] | σύμβολα
σηκώματα ποι[η]σάμεναι πρὸς τε τὰ ὑγρά καὶ τὰ ξηρὰ καὶ τὰ σταθμὰ
ἀν[αγκ]αζέτω[σαν | τοῦ]ς πωλοῦν[τ]άς τι ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἢ
τοῖς καπηλείοις ἢ οἰνῶσιν ἢ ἀπο[θήκαις | χ]ρῆσθαι τοῖς μέτροις καὶ τοῖς σταθμοῖς
τούτοις μετροῦντας πάντα [τ]ὰ ὑ[ρ]ὰ τῶι αὐτῶ[ι | μέτ]ρωι, καὶ μη[κ]έτι ἐξέστω
μηδεμιᾷ ἀρχῇ π[οι]ήσασθαι μήτε μέτρα μήτε στάθμια [μεί]ζω μ]ηδὲ ἐλ[άτ]τω
τούτων· ἐὰν δέ τις ποιήσῃ τῶν ἀρχόντων ἢ μὴ ἐπαναγκ[ά]ζη[ι τοὺς πωλοῦντας |
τού]τοις πωλεῖν, ὁ[φ]ειλέτω ἱερὰς τῇ Δήμητρι [κ]αὶ τῇ Κόρῃ δραχμὰς χιλίας καὶ
ἐξέ[στω | αὐ]τοῦ ἀπογραφὴ τῆς οὐσίας πρὸς τοῦτο τὸ ἀργύριον Ἀθηναίων τῶι
βουλομένωι. Ὁ[μοίως δὲ | αὐ]τοῦ[ς ἐπα]νισοῦν [δ]εῖ[ν] καὶ ἐξετάζειν τὰ μέτρα
καὶ τὰ σταθμὰ καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρό[νον, | κ]αὶ ἐπιμελεῖσθαι τὴν βουλὴν τοὺς
ἐξακοσίους τὴν ἀεὶ βουλευούσαν ἐν τῶι Ἑκα[τομ]βαιῶνι μηνί, ὅπως μηθεὶς τῶν
πωλούντων τι ἢ ὠνουμένων ἀσυμβλήτῳ μέτρῳι | [μη]δὲ σταθμῶι χρῆται, ἀλλὰ
δικαίοις.

Le décret athénien sur les poids et mesures

Τοὺς δὲ πωλοῦντας Περσικὰς ξηρὰς καὶ ἄμυ[γ|δ]άλας καὶ Ἑρακλεωτικὰ [κά]ρυα καὶ κώνους καὶ καστάναια καὶ κυάμους Αἰγύπτου | [κ]αὶ φοινικοβαλάνους καὶ εἴτινα ἄλλα τραγήματα μετὰ τούτων πωλεῖται, καὶ θέρμους | [κα]ὶ [έ]λάας καὶ πυρῆνας πωλεῖν μέτρῳ χωροῦντ[ι] ἀπο[ψ]ηστὰ σιτηρὰ ἡμιχ[ο]ινίκια τρία, πωλοῦ[ν|τ]ας τῇ χοίνικι ταύτῃ κορυστῇ ἐχούσῃ τὸ μὲν [βά]θος δακτύλων πέντε, τὸ δὲ πλάτος το[ῦ] χ[εῖ] | λους δακτύλου· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς πωλοῦντας τάς τε ἄμυγδάλας τὰς χλωρὰς καὶ τὰς [έ]λ[άας | τὰς προσ]φάτους καὶ τὰς ἰσχάδας πωλεῖν χοίνικι κ[ορ]υστῇ διπλασίονι τῆς προγεγρ[αμμένης | ἐχούσῃ τὸ] χεῖλος τριῶν ἡμιδακτυλίων, καὶ χρῆσθαι αὐτοὺς χοίνιξι ξυλίναις· ἐὰν [δέ τις | ἐτέρως? πω]λῇ ἢ ἐτέρῳ ἀγγείῳ ἄμυγδάλας χλωρὰς ἢ ἐλάας προσφάτους ἢ ἰσχάδ[ας, μὴ πω]λεῖν ἔλαττον ἢ μέδιμνον σιτηρόν· ἐὰν δὲ ἐν ἐλάττονι π[ωλῇ] ἀγγείῳ, ἢ ἀρχὴ ὑφ' ἣν ἂν τ[εταγ]μένος ᾖ τὰ] τε ἐνόντα παραχρῆμα [ἀ]ποκηρυ[τ]τέτω καὶ τὴν [τι]μὴν εἰσαγέτω ἐπὶ τὴν [δημο]σίαν τράπε]ζαν καὶ τὸ ἀγγεῖον κατακοπτέ[τ]ω.

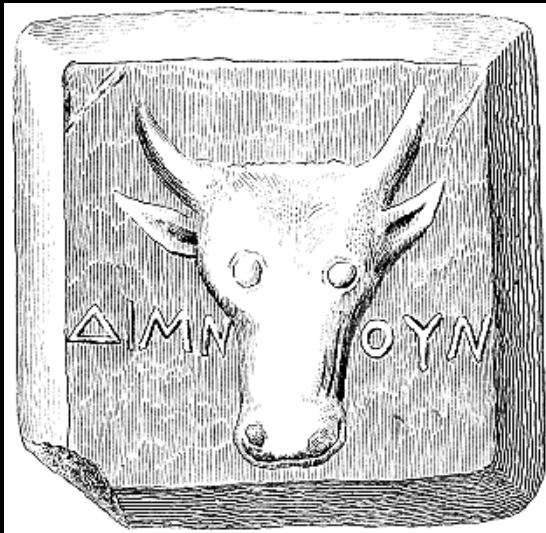

Le décret athénien sur les poids et mesures

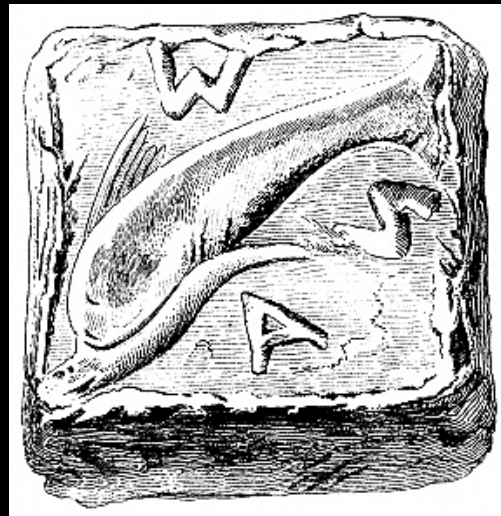
Ἀγέτω δὲ καὶ ἡ μνᾶ ἡ ἐμπορικὴ στε[φανηφό]ρου δραχ[μ]ᾶς ἑκατὸν τριάκοντα κ[αὶ] ὀκτὼ πρὸ[ς] τὰ στάθμια τὰ ἐν τῷ ἀργυροκοπίῳ [κ]αὶ | [ρόπ]ῃν σ[τε]φανηφόρου δραχμᾶς δεκαδύο, καὶ πωλε[ίτ]ωσαν πάντες τᾶλλα πάντα ταύ[τηι] τῇ μνᾷ πλήν ὅσα πρὸς ἀργύριον διαρρήδην εἴρηται πωλεῖν, ἰστάντες τὸν πῆχυν τοῦ ζυγ[οῦ] | ἰσόρ]ροπον ἄγοντα τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα δραχ[μ]ᾶς τοῦ σ[τε]φανηφ]όρου· τὸ δὲ πεντάμνου [τὸ | ἐμπ]ορικὸν ἐχέτω [ρόπ]ῃν ἐμπορικὴν μνᾶν, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πῆχεως γινομένου ἄγῃ ἐμπορ[ικ]ᾶς μ[ν]ᾶς ἕξ· τὸ δὲ τάλαντον τὸ ἐ[μ]πορικὸν [ἐχέτ]ω ροπ[ῇ]ν μ[ν]ᾶς ἐμπορικᾶς πέντε, ὅπως καὶ τοῦ[το | ἰσ]ορρόπου τοῦ π[ῆ]χεως γινομένου ἄγῃ ἐμπο[ρικ]ὸν τά[λαντον καὶ μ]νᾶς ἐμπορικᾶς πέντε· [εἶναι | δὲ σύ]νφ[ω]να πάντα τοῖς ἐν τῷ ἐμπορίῳ μ[έ]τρ[οις κ]αὶ σ[τ]α[θ]μ[ο]ῖς.

Retarification de la mine commerciale

Anciennes mesures pondérales	Augmentation	Nouvelles mesures pondérales
Mine commerciale (138 drachmes) [600,30 g]	12 drachmes	Mine commerciale (150 drachmes) [652,50 g]
Pentamine commercial (690 drachmes) [3,001 kg]	1 mine commerciale	6 mines commerciales (900 drachmes) [3,915 kg]
Talent commercial (8280 drachmes) [36,018 kg]	5 mines commerciales	65 mines commerciales (9750 drachmes) [42,412 kg]

Double mine (ratio 150)

Mine (ratio 150)

Demi-mine (ratio 150)

$AI = 11 \text{ livres}$

$< 825 \text{ dr.}$

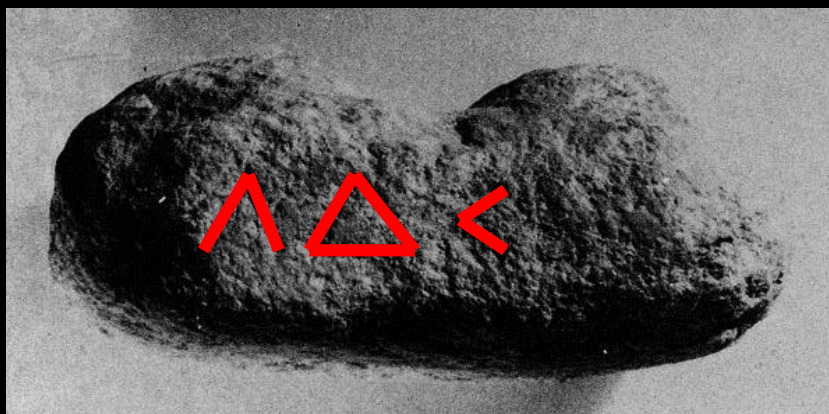
6 mines pondérales ?

$AI Z < = 7,5 \text{ livres}$

$< 562,5 \text{ dr.}$

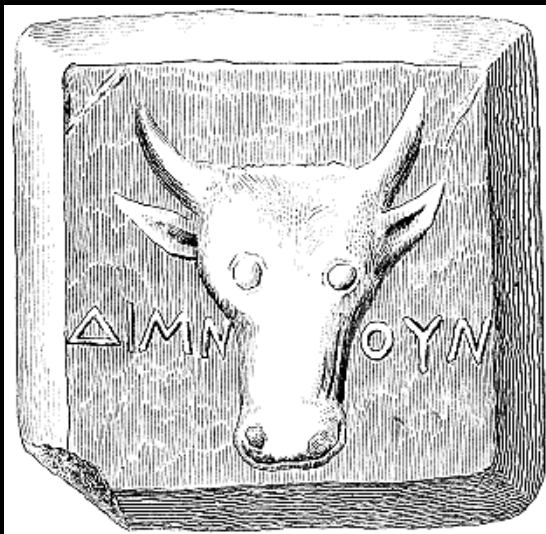
4 mines pondérales ?

$\Delta \Delta < = 4,5 \text{ livres}$

$< 337,5 \text{ dr.}$

2,5 mines pondérales ?

Double mine (ratio 150)

Mine (ratio 150)

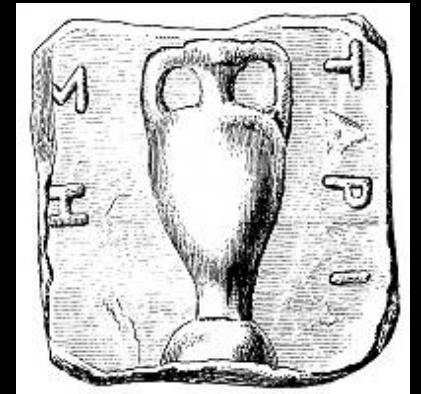
Demi-mine (ratio 150)

Statère = double mine (ratio 112)

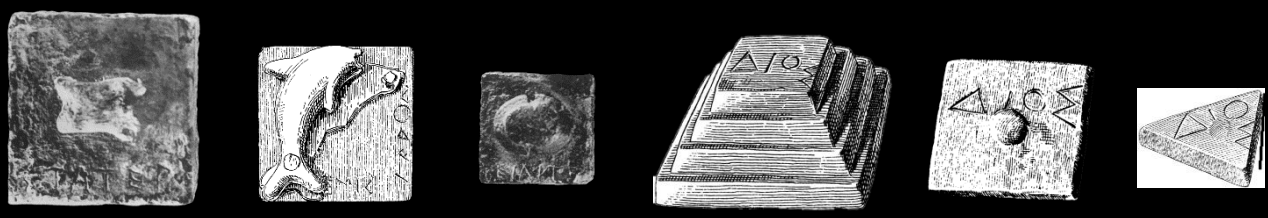

Mine (ratio 112)

Tiers de mine (ratio 112)

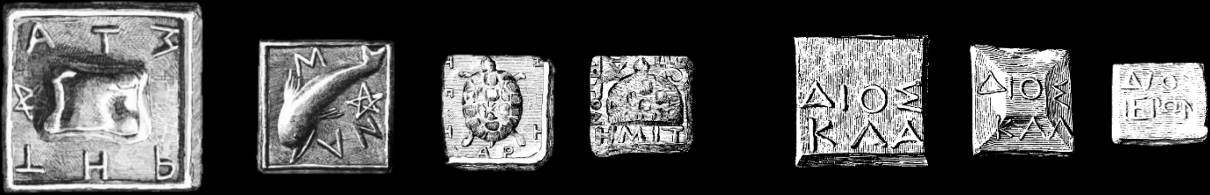
100:1

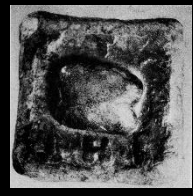
105:1

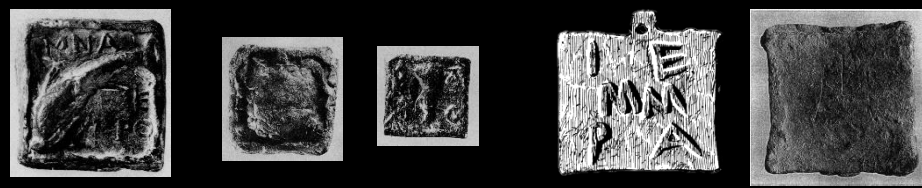
112,5:1

125:1 ?

137,5:1

150:1

Drachmes « de l'argent » et « du bronze » en Grèce et en Égée

Alexandre de Rhodes (tétr. : 16,80 g)

100:138

Plinthophore de Rhodes (dr. : 3,15 g)

Philétaire d'Eumène II (tétr. : 16,80 g)

100:138

Cistophore de Pergame (didr. : 12,60 g)

Drachme thessalienne (dr. : 4,30 g)

100:138

Statère thessalien (didr. : 6,30 g)

Drachmes attiques « d'argent » et « de bronze » (IIe s. av. J.-C.)

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

138:1

Valeur libératoire
(600,30 g)

11:8

100:1

11:8

Drachme attique
du bronze (3,15 g)

138:1

Valeur libératoire
(435,00 g)

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Le change de Kaphisodôros (c. 170 av. J.-C.)

L. 5-6 : ἄλ|λο (λήμμα), ὃ ἐπριάμεθα παρὰ Καφισοδώρου, **συμμαχικοῦ** **ΗΔ.**
L. 14-17: ἄλλο ἄλωμα· [...] Καφισοδώρῳ | **ἄργυρίου συμμαχικοῦ δραχμῶν**
ἐκατὸν δέκα τιμὴν | **χαλκοῦ** **ΗΔΔΔΓΓΓΓIII.**

137,5 drachmes « du bronze »	=	110 drachmes « (de l'argent) symmachique »
125 drachmes « du bronze »	=	100 drachmes « (de l'argent) symmachique »
5 drachmes « du bronze »	=	4 drachmes « (de l'argent) symmachique »

Comptes de
Pompidas
IG VII, 2426

Drachmes symmachiques « d'argent » et « de bronze » (IIe s. av. J.-C.)

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

Drachme symm.
de l'argent (2,90 g)

137,5:1

Valeur libératoire
(398,75 g)

11:9

112,5:1

11:9

Drachme symm.
du bronze (2,37 g)

137,5:1

Valeur libératoire
(326,25 g)

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Relations entre les systèmes symmachique et romain (IIe s. av. J.-C.)

Grandeur pondérale commune : **326,25 g**

Mesure de référence symmachique (depuis f. IVe s.) = Livre romaine (depuis IIIe s.)

Monnaies d'argent compatibles : **2,90 g -- 3,90 g**

[rapport 4:3]

Monnaies de bronze compatibles :	¼ obole	=	1 <i>semis</i>
	½ obole	=	1 as
	1 drachme	=	12 <i>asses</i>
	8 oboles	=	1 denier

[Polybe II, 15, 6]

Le décret amphictionique relatif à la drachme « d'argent »

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεισκαιδε | κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀπτικὸν τετραῖχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι

1a. ἐὰν | δέ τις τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοῦντ[ων], ἢ ξένος ἢ πολίτης ἢ δοῦλος, ἀνὴρ | ἢ γυνή, μὴ δέχεται μηδὲ διδῶι καθάπερ γέγ[ραπ]ται,

– ὁ μὲν δοῦλος μαστιγωθήτω | ὑπὸ τῶν ἀρχόντων,

– ὁ δὲ ἐλεύθερος ἀποτινέτ[ω δρ]αχμὰς ἀργυρίου διακοσίας

– καὶ οἱ | ἄρχοντες οἱ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ οἱ ἀγορανόμοι [συνεπι]σχυέτωσαν ἵν' εἰσπράτ-
τη|ται παρὰ τῶν μὴ πειθομένων τῷ δόγματι τὸ προγ[εγραμμέ]νον διάφορον,

– καὶ ἔστω | τοῦ εἰσπραχθέντος διαφόρου τὸ μὲν ἥμισον το[ῦ ἀγαγόντος] ἐπὶ τὴν ἀρχὴν
τὸν ἀπει|θοῦντα, τὸ δὲ ἥμισον τῆς πόλεως·

1b. ἐὰν δὲ οἱ ἄρχοντες [οἱ ἑναρχοὶ ἐν τ]αῖς πόλεσι ἢ <ἐν> ταῖς | πανηγύ[ρ]<ε>σι μὴ
συνεπισχύωσιν τοῖς ἄγουσιν ἐφ' [αὐτοὺς τὸν ἀπειθοῦν]τα τῷ δόγματι,

– εἶ|ναι κατ' αὐτῶν τὰς κρίσεις ἐν τοῖς Ἀμφικτύοσιν, γ[εγεννημένης πρότερον ἐξ]ετάσεως
κατὰ τ[οὺς] | Ἀμφικτυονικοὺς νόμους·

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεισκαιδε | κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφούς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῖχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι
[...]

2a. [ὁμοίως] δὲ καὶ ἐὰν οἱ τραπ[εζῖται οἱ καθίζοντες ἐν ταῖς πόλε]σι ν καὶ ταῖς
π[ανη] | γύρεσι μὴ πειθαρχῶσιν τῷ [δόγ]ματι,

– ἐξουσίαν ἔχε[ιν τὸν βουλόμενον ἄγειν αὐτοὺς ἐπὶ το]ῦς ἄρχοντ[ας,

2b. – εἴ[ν]αι δὲ καὶ κατὰ τούτων τὰς κρίσεις,

ἐάν τινες | βού[λωνται μὴ συνεπισχύειν τοῖς ἄγουσιν, ὥσπερ κατ]ὰ τῶν [ἄλ|λ]ων γέγραπται·

II. τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων
ἐσφραγισμένον | εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς
πάντας τοὺς Ἑλληνας καὶ ἀναγράψαι | ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν
τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει, ὅπως | πάντε]ς
ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποίηνται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεισκαιδε | κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφούς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῶχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι
[...]

2a. [ὁμοίως] δὲ καὶ ἐὰν οἱ τραπ[εζῖται οἱ καθίζοντες ἐν ταῖς πόλε]σι ν καὶ ταῖς
π[ανη] | γύρεσι μὴ πειθαρχῶσιν τῷ [δόγ]ματι,

– ἐξουσίαν ἔχε[ιν τὸν βουλόμενον ἄγειν αὐτοὺς ἐπὶ το]ῦς ἄρχοντ[ας,

2b. – εἴ[ν]αι δὲ καὶ κατὰ τούτων τὰς κρίσεις,

ἐάν τινες | βού[λωνται μὴ συνεπισχύειν τοῖς ἄγουσιν, ὥσπερ κατ]ὰ τῶν [ἄλ|λ]ων γέγραπται·

II. τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων
ἐσφραγισμένον | εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς
πάντας τοὺς Ἑλληνας καὶ ἀναγράψαι | ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν
τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει, ὅπως | πάντε]ς
ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποίηνται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

Le tétradrachme athénien stéphanéphore

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς·

δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῖχμ[ον] ἓν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι

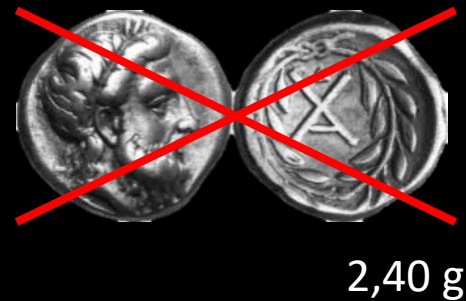

Réformes métrologiques en Grèce (f. IIe s. av. J.-C.)

~~SYSTÈME SYMMACHIQUE~~

2,90 g

2,40 g

SYSTÈME ATTIQUE

4,35 g

~~3,15 g~~

~~100:138~~

100:150

3:2

2,90 g

1 tétradrachme attique « d'argent » = 3 statères (6 drachmes)
1 drachme attique « d'argent » = 9 oboles légères

Drachmes « d'argent » et « de bronze » (f IIe s. – d Ier s. av. J.-C.)

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(652,50 g)

150:1

3:2

3:2

100:1

Drachme attique
du bronze (2,90 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

150:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Le διόρθωμα thessalien (25–20 av. J.-C.)

SYSTÈME ATTIQUE

SYSTÈME ROMAIN

22,5 deniers romains = 15 statères (30 drachmes)

1,5 denier romain = 1 statère (2 drachmes)

1 denier = 8 oboles légères

Λ'όκτώβολος εισφορά de Messène (40–30 av. J.-C.)

Λοιπὸν ἀφ' οὗ δεῖ πεσεῖν τὰν ὀκτώβολον εἰσφορὰν· χίλια διακόσια τεσσαράκοντα δύο | τάλαντα, τέσσαρες μναῖ, τριάκοντα στατῆρες, δύο ὀβολοί, δέκα χαλκοῖ.

Τούτου εἰσφορὰ ὀκτώβολος· **δειναρίου** ἑννέα μυριάδες ἑνακισχίλια τριακόσια ἑξήκοντα | πέντε, δύο ὀβολοί.

IG, V, 1, 1433, l. 28-31

Le système métrologique romain quart-uncia (40–30 av. J.-C.)

	Dénominations	Décomptes		Masse de bronze
□	Denier (3,88g)	16 asses	8 ob.	4 onces (108,75g)
	Drachme (2,90g)	12 asses	6 ob.	3 onces (81,56g)
	Quinaire (1,94g)	8 asses	4 ob.	2 onces (54,37g)
Æ	Δ - HS : sesterce	4 asses	2 ob.	1 once = 24 scr. (27,19g)
	Γ	3 asses	1,5 ob.	18 scr. (20,39g)
	B	2 asses	1 ob.	12 scr. (13,59g)
	A	1 as	½ ob.	[6 scr. (6,80g)]
	S	<i>semis</i>	¼ ob.	[3 scr. (3,40g)]
	∴	<i>quadrans</i>	$\frac{1}{8}$ ob.	[1,5 scr. (1,70g)]
	Chalque	<i>sextans</i>	$\frac{1}{12}$ ob.	[1 scr. (1,13g)]

D'une koinê métrologique à l'autre...

... καὶ νόμοις χρῆσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ σταθμοῖς καὶ μέτροις καὶ νομίσμασι, πρὸς δὲ τούτοις ἄρχουσι, βουλευταῖς, δικασταῖς τοῖς αὐτοῖς.

Polybe, II, 37, 10

Μήτε δὲ νομίσματα ἢ καὶ σταθμὰ ἢ μέτρα ἰδίᾳ τις αὐτῶν ἐχέτω, ἀλλὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ ἐκεῖνοι πάντες χρήσθωσαν.

Dion Cassius, 52, 30, 9

Épigraphie grecque et latine 2014-2015

Économie et métrologie : du monde grec au monde romain

Véronique Chankowski (Lyon 2)
La fixation des prix dans le monde grec hellénistique face à l'influence romaine : du marchandage à la mesure ?

Carla Cioffi (Freiburg & Rome)
Unconventional tools for ancient History: tables of measure (sekomata) between the Roman and the Greek world

Charles Doyen (Louvain)
De la mine à la livre : intégration des systèmes métrologiques et monétaires grecs dans la sphère romaine

**Mardi 16
décembre
2014
15h-18h**

Salle Reinach
4e étage

MSH MOM
7 rue Raulin - Lyon 7e

De la mine à la livre

Intégration des systèmes métrologiques et monétaires grecs dans la sphère romaine

Charles DOYEN
F.R.S-FNRS / UCLouvain